

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM
ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

**THE UNIVERSITY OF KAHRAMANMARAŞ
SÜTÇÜ İMAM
REVIEW OF THE FACULTY OF THEOLOGY**

**YIL / YEAR: 11 SAYI / NUMBER: 22
TEMMUZ-ARALIK / JULY-DECEMBER /2013**

**Mükemmel ve Muntazam Osmanlı Tarihi Nasıl
Yazılır?**

Ahmet Sâib

Sadeleştiren: Doç. Dr. Şaban ÖZ*

-I-¹

Geçmiş hâdiseleri düzenli ve araştırmaya dayana-
rak kaydeden her esere tarih ismi verilebilir. Şu var ki,
bu hâdiselerin doğru olarak kaydedilmesi ve anlatılacak
ve incelenecek hâdiselerin doğal halinde anlatılması ve
açıklanması şarttır. Çünkü aksi halde tarih ismi verilen
eser, bir masaldan ve tarih için hiçbir önemi olmayan bir
takım hurafelerden ibaret kalır.

Hikâyelerin ve nakillerin bazı defa tarih için faydalı
olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Mamafih bu
rivâyetler ve nakiller, eski zamanlara ne kadar ait ve
geçmiş olursa, onların güvenilirlik ve önemi de o derece
azalır. Çünkü zaman ilerledikçe ağızdan ağza nakledilen
bu rivâyetler büsbütün değişir, şekilden şekile girer. Za-
manında kaydedilmediği takdirde –bu nakillerin temeli
doğru ve gerçeğe uygun olsa bile- sonraları kendisine pek
çok lüzumsuz şeyler ilave olunduğundan tarih açısından
tamamıyla ehemmiyetten düşer.

Şairane ve özellikle nazımla yazılan tarih eserleri-
nin dahi tarih ilmi açısından önemi o kadar büyük de-
ğildir. Çünkü malum olduğu üzere, hangi millette olursa
olsun bir tarihî hâdiseyi anlatan manzum eserlerde dai-
ma mübalağa vardır. Şairler, hakikati olduğu gibi yaz-
makla yetinmezler. Eserlerini birçok şiirsel anlatımla süs-
lerler. Doğal olarak gerçek ve olayların hakikat ve sıhha-

* KSÜ İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı

¹ “Mükemmel ve Muntazam Târih-i Osmanî Nasıl Yazılır-I”, Edebiyat-ı
Umûmiyye Mecmuası, yıl: 3, cilt: V, sayı: 92, 26 Muharrem 1337/2
Teşrin-i Sâni 1918, İstanbul, sayfa: 1110-1112.

tinden uzaklaşırlar.

Bu eski realiteden biri malumdur. Meşhur Aristoteles, “*Tarihçi ile şair birbirine benzemez iki insandır. Birisi fikrini şairane, diğeri yine o vakayı sadece hikâye, birisi vakayı olduğu gibi, diğeri olması ihtimali şeklinde nakleder*” demektedir.

Tarihten layıkıyla faydalanmak için tarihin verdiği bilgilerin, gerçeğe, hem de çıplak bir surette sadece gerçeğe dayanmış bulunması şarttır. Bu bağlamda ilk asırların meşhur tarihçilerinden Thukydides kendisinden belki daha meşhur olan *Mora Muharebeleri (Pelopponnes Savaşlarının Tarihi)* isimindeki eserinde şunları söylemektedir; “*Savaş esnasında gerçekleşen olayları sadece duyma dayanarak kaydetmek doğru olmaz. Her olayı başlı başına ayrıca incelemek gerekir. Bunun ise ne kadar zor bir iş olduğu erbabınca bilinir. Tarihi yazarken bu konuda pek çok zorluk çektim, birçok sıkıntıya uğradım. Aynı olayı bizzat görenler başka şekil ve içerikte naklediyorlardı. İçinden hakikati bulup meydana çıkarmak ancak birçok araştırmalardan sonra mümkün oluyordu. Bununla beraber bıkmadım. Çalışmayı bırakmadım. Çünkü bu suretle yazılmayan bir tarihten başkasını yayınlamayı uygun bulmadım. Muhtemelen okuyucularıma sunduğum bu naçiz eser masal ve tatlı tatlı hikâyeler barındırmadığı için bazılarının hoşuna gitmez. Fakat insanlığa fayda verecek tarihin ancak bu şekilde yazılması gerektiğini iddia ediyorum. Çünkü geleceğe bakışta böyle tarihlerden istifade edilir. Ve gelecek için bunlar bir misal ve ibret teşkil edebilir...*”

Bununla beraber eski Yunanlılar, tarihe bizden, yani şimdikinden bambaşka bir nazarla bakıyorlardı. Onlar [1110] için tarih bir fen, bir ilimden daha çok bir sanat idi. Bir tarihçinin görevi halkın arzusunu okşamak ve

bazen kamuoyunu istenilen tarafa çevirmektir. Siyasî yönlendirmeler için bazen hükümdarlar dahi bu sanata başvuruyorlardı.

İlkçağ tarihlerinde en çok önem verilen “biyografi” idi. Bu suretle meşhurlardan birçoğunun hayatı, ibret olması için anlatılıyordu.

Thukydides de kendi tarihinde birçok meşhurun nutuklarını aynen naklediyor ki bu da bizim görüşümüzü teyit etmektedir.

İlkçağda Yunanlılardan birçok tarihçi çıkmıştır. Kısacası meşhur Herodot vardır ki bu şahsın tarihe dair bazı hikâyeleri masal ve hurafeden ibaret olsa dahi kendisi ile çağdaş olan Asya ve Afrika’da mevcut bulunan devletler hakkında verdiği bilgiler oldukça muteber kabul edilmektedir. Herodot, coğrafya konusunda da meşhur olmuştur. Kendi asrına dair verdiği coğrafi bilgiler içerisinde çok değerli vesikalar vardır. Herodot, tarihçiler arasında *Tarihçilerin Babası* ismiyle bilinir. Bundan başka Thukydides, Eflatun, coğrafyacılar Strabon gibi daha başkaları da meşhurdurlar. Her biri tarihi başka başka üslup ve şekilde yazmışlardır. Her birinin verdiği bilgileri bir araya getirince eski Yunan hakkında mükemmel malumat elde etmek mümkündür.

Yunanlılardan sonra Romalılarda da birkaç tarihçi ortaya çıkmış ise de bunların kaleme aldıkları tarihler, eski Yunan tarihçilerinin üslubu taklit edilerek yazılmıştır.

Ortaçağda yazım üslubu değişmiştir. Biyografiden ziyade hâdiselerin sırasıyla kaydedilmesine önem verilmiştir. Ancak o zaman Avrupa’da yazılan tarihler genellikle kapalı bir üslupla kaleme alınıyordu. Çünkü tarih yazarların çoğunluğu manastırlarda oturan rahiplerden ibaretti.

Bir devirde mükemmel ve muntazam tarihler vücuda getiren millet Araplardır ki bunların tarih ilminde ortaya koydukları gelişme diğer ilimlerde olduğu gibi çok büyüktür.

Ortaçağda da Araplardan ve daha doğrusu Müslümanlardan pek çok meşhur tarihçi yetişmiş ve pek çok tarih eseri telif edilmiştir. Abbâsîler zamanında Bağdat'ta, Mısır'da, Endülüs'te ve diğer büyük İslâm merkezlerinde neşredilen tarihler, mükemmel ve muntazam yazılmış eserler sayısızdır. Müslüman tarihçileri bizzat birçok eser telif ettikten başka diğer milletlerin mesela Hintlilerin yazdıkları tarihleri de kendi dillerine tercüme etmişlerdir.

Arab tarihçileri, tarih yazımında uygulana gelen eski yöntemi de ıslah ederek, kolay bir yazı üslubu seçmişlerdir. Araplar arasında meşhur tarihçiler olup coğrafya ilminde de büyük hizmetleri olan meşhur coğrafyacılar da çoktur. Öncelikle Mısırlı Muhammed Mesûdî zikredilebilir ki, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdiun'l-Cevher* isimindeki eseri, Fransızca, İngilizce ve Almanca'ya çok önceden tercüme edilmiştir. Bu eserde Mesûdî, o zaman bilinen ve dünyanın farklı bölgelerinde bulunan coğrafya ve devletler hakkında ayrıntılı ve izah edici bilgiler vermektedir. Mesûdî, hicretin dördüncü asır tarihçilerindendir.[1111]

Mesûdî'nin, söz konusu bu eserinde gerek tarih ve gerekse dünya coğrafyası hakkında verdiği bilgiler son derece doğru ve eşsizdir.

Arap tarihçilerden İbnu'l-Esîr'in de gayet faydalı eserleri vardır. Bilhassa Haçlı Savaşları hakkında verdiği bilgiler, genel tarih açısından son derece değerlidir.

Ebu'l-Fidâ meşhur coğrafyacılarıdır. Eserleri Avrupa dillerinin tamamına tercüme edilmiştir. Makrizî mükemmel bir tarihçidir. Meşhur İbn Haldun tarihçilerin yüz akıdır. *Mukaddime*'si hemen hemen bütün dillere

tercüme edilmiştir. Bu eser hakkında fazla bir şey söylemek gereksizdir. Özellikle son zamanlarda İbn Haldun'un şöhreti Avrupa'da çok fazla artmıştır.

Ortaçağ sonlarında Avrupa'da Arap ve Yunan tarihleri tercüme edilmeye başlandı. Bu tercümelerden gelişme bakımından çok istifade edildi. Zamanla Avrupa'nın büyük merkezlerinde üniversiteler açıldığı zaman tarih ilmine daha çok önem verilerek birçok eser ortaya konuldu. Milâdın on sekizinci asrında felsefede görülen gelişim, tarih ilmi için de yeni yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır. Söz konusu asrın sonunda Vico, Wolter gibi meşhurlar bu ilme çok hizmet ettiler. Meşhur Fransa büyük inkılâbından sonra bu ilimdeki gelişmeler harikulâde bir dereceye ulaştı. O zamana kadar tarih yazımında takip edilen yöntem terk edilerek yeni bir takım esaslar ortaya konuldu ki zamanımızda Avrupa ve diğer gelişmiş bölgelerde yazılan tarihler hep bu yöntemle göre kaleme alınmıştır.[1112]

-II-²

Bu yöntem neden ibarettir?

Bilindiği üzere Avrupa'da ruhban sınıfının zuhuru, ortalığı altüstü etti. Bunlar dinî ve felsefe tereddütlerinden sonra kendi bakış ve düşüncelerini tarih ve siyaset üzerinde de uygulamaya başladılar. Mesela meşhur *Boning Brown, Tettebbuât-ı Tarihiyye* isimindeki kitabında eski Yunan tarihçilerinin naklettikleri rivâyetlerle alay etmektedir. Bu zat, yazılacak tarihte insan aklının kabul etmediği kaynağa önem vermeyerek, geleceğin tarihçilerine her vesikanın ciddi bir şekilde incelenmesini önemle tavsiye etmektedir.

² "Mükemmel ve Muntazam Târih-i Osmanî Nasıl Yazılır-II", "Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası, yıl: 3, cilt: V, sayı: 93, 4 Safer 1337/9 Teşrin-i Sâni 1918, İstanbul, sayfa: 1117-1123.

Meşhur *Voltaire* de aynı fikri paylaşmakta, *Ruhu'l-Kavm* ve *Ahlak ve Adât Hakkında Tecârüb* isimindeki eserlerinde tarihin araştırılmasında en ziyade ehemmiyete alınacak maddenin akletmek olduğunu ileri sürmektedir.

Yine meşhur İngiliz tarihçilerinden Mister Mill bir eserinde diyor ki, “*İnsanlar tarafından elde edilen her tecrübe ve bilgi, insan düşüncesinin taşıdığı şek ve tereddüt sayesinde ortaya çıkmıştır.*” Tarihte yazılan hâdiselerin doğru olup olmadığını bilmek için o anlatıya akıl dairesinde olarak yaklaşmak [1117] tenkit ve tahlil etmek gerekliliği vardır. İşte bu yaklaşım ve tahlil yöntemi tarih ilmi için yeni bir çığır açmıştır. Herodot ve diğer tarihçiler ve bilhassa bizim Müslüman tarihçiler, kendi eserlerinde bazen beşer kudretinin dışında hikâye edilen ve şüphesiz hurafelerden ibaret olan vakaları naklediyorlar ki bunlara inanmak için gayet cahil ve gözü kapalı olmak gerekir.

Titiz bir tarihçi bu tarzda yazılan eserleri kendi kitabı için kaynak olarak kullanamaz. Araştırma ve incelemeye girer, akıl yürütür, ciddi bir tarih de ancak böyle yazılır.

Çağdaş tenkitçi, değil hurafeleri akıl dairesinde yazılan tarihleri bile birçok durumda kaynak için, her tarihin bir vaka hakkındaki verdiği bilgi ve haberlere güvenmez, tarihçinin hâdiseye bizzat şahit olup olmadığını, eğer şahit oldu ise bu olayla şahsî alakası olup olmadığını, diğer vesikaları derinlemesine ve ayrıntılı olarak inceleyip incelememediğini araştırmaktadır.

İngiliz bilim adamlarından meşhur Edward Gibbon'un *Roma İmparatorluğunun Çöküşü* (*The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*) isimindeki yedi ciltlik eseri, eşsiz bir tarih olup burada müellifin gösterdiği yetkinlik ve beceri fevkalâdedir. Gibbon, bu tarihi yazmak için yirmi seneden fazla uğraşmıştır. Latin, Rum,

Fransız, Alman ve diğer milletlerin dillerinde yazılmış tarihlerin tamamını mütalâa etmiştir. Bu eserde İslâmiyet'e ait kısımları yazmak için o zamana kadar Avrupa dillerine tercüme edilmiş Arap tarihlerini bile son derece ciddi bir şekilde mütalâa etmiş, incelemiştir. Gibbon'un bu eseri telifindeki yeteneği her türlü çabanın üstündedir. Özellikle de koca imparatorluğun yıkılışı nedenlerini tahlil ederken harikalar gösteriyor. Hristiyanlığın ortaya çıkışı, bu yeni dinin yayılması ve genişlemesinin nedenleri, bunun için farklı ilim adamlarının fikir ve uzmanlıkları konusunda yaptıkları inceleme ve araştırmaları öncelikle Batı ve sonra Doğu İmparatorluğunun yıkılması, Osmanlı saltanatının başlangıcı hakkında kaydettiği fikirler hiçbir kitapta görülmemiştir. Bu eserin yayınlanmasının üzerinden yüz sene geçtiği halde bugün bile önemini kaybetmemiştir. Gibbon'un tarihi, gençlerin araştırmaları için Avrupa ilim adamları tarafından en çok tavsiye edilen kitaptır. Avrupa dillerinin tamamına tercüme edilmiştir. Şüphesiz şimdiye kadar Türkçe'ye tercüme edilmemesi son derece üzücüdür.

Almanyalı Schlosser, on dokuzuncu asrın başlarında yetişen ilim adamlarının yüz akıdır. Bu zat gençliğinde fen bilimleri ile birlikte, tıp ve birçok dil eğitimi almıştır. Daha sonra tarih ve siyaset ilimleri ile ilgilenmiştir. Bir dönem felsefe ile de uğraşmıştır. Bu geniş bilgi birikimini daha sonradan telif ettiği *Genel Tarih*'inde ortaya koymuştur.

Schlosser'in tarihinde göstermiş olduğu yetkinlik ve kendisine has olan üstünlüklerini özellikle kendisinden önce yazılan eserlerin incelenmesinde göstermiştir. Schlosser, yukarıda söylediğimiz "şüphe ve kararsızların" (eleştirmenlerin) reisi konumundadır. Bu şahıs için mukaddes olan bir şey yoktur. Söz konusu bu durumu ken-

disi de inkâr etmemekte, açık açık ifade etmektedir. Yazdığı tarihin girişinde şunları söylemektedir; “Okuyucularımdan beni affetmelerini rica ederim. Ben bir şey ortaya koymadığım gibi başkalarının [1118] da yaptığı eserleri tenkit ederek mahvediyor, ehemmiyetten düşürüyorum. Bence gerçek ne ise onu meydana çıkarmak her şeyden kutsaldır. Bir tarihçi için asıl görev de budur. Tarih dedikleri ilim, para ile satın alınmaz bir mahkemedir. Bu mahkemede falan falan kitabın ehemmiyeti mevzubahis olamaz. Çürük mütalâalar, yanlış muhakemeler yine çürük yine yanlıştır. Ey okuyucu! Tarihte kimsenin sözüne önem verme! Kimin olursa olsun başkasının fikrini kendine düstur kılma! Hatta benim sözlerime dahi inanma! Herkeste akıl var! Hesap var! Sen kendi muhakemene bak! Tarihçilerin araştırma ve incelemelerini dikkatle incele! Fakat neticeye sen ulaş! İşin doğrusu da budur!”. Schlosser, buradaki sözleri ile büyük bir tevazu örneği gösteriyorsa da tespitlerinin doğru olduğu şüphesizdir. Schlosser, hemen aynen naklettiğimiz bu ifadelerinden sonra tarihçi ve okuyucularına birkaç prensip daha kaydetmektedir ki başlıcaları olarak şunları söyler; “Bir tarihçi rasyonalist olarak her şeyi aklen ve zihnen yeniden ortaya koymalıdır. Bir tarihçi, tarihle dinî kitapları, edebî kitapları ve diğerlerini birbirinden ayırmalıdır. Bir tarihçi daima işin gerçek yönü ile ilgilenmeli, hurafeleri bertaraf etmelidir”.

Voltaire hakkında burada bir şey söylemeği gereksiz görüyorum. Çünkü ilim ile münasebeti olanlardan bu meşhur tarihçinin faaliyet ve yaptıklarını bilmeyen yoktur.

Zamanımızda mükemmel ve muntazam tarihlerin telifinin gittikçe farklı bir şekil aldığını her gün görmekteyiz. Asrımızda genel tarihler çok az yayınlanmakta olup, daha çok tarihin bir kısmına, ayrıntılara dair olan yayın-

lar yapılmaktadır. Şimdiye kadar bilinmeyen ve çoğunluğu doğuda yayımlanmış eserlerin yeniden neşri ve incelenmesi ile de oldukça çok ilgilenilmektedir. Bununla beraber son yarım asırda dünyanın her tarafında gayet önemli eserler yayınlanmıştır. Tarihçilerin sayısı son derece artmıştır. Tarihin teferruatını tetkik için uzmanlar ortaya çıkmaktadır. Bugün Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya'da kendi uzmanlık alanlarında büyük tarihçiler vardır. Bunlar kendi vatanlarının tarihini açık ve ayrıntılı bir şekilde yazmışlardır. Birçokları diğer milletlerin tarihleri ile de uğraşmakta ve bu hususta büyük başarılar nail olmaktadır.

Bize gelince maalesef mükemmel ve muntazam bir şekilde telif edilmiş bir Osmanlı Tarihi'nin ortaya konulduğunu göremiyoruz. Şüphesiz ki kenarda köşede bazı şahısların kaleminden çıkma tarihlerimiz yok değil, ancak bunların hiçbiri tarihî gelişmeler paralelinde bugün ortaya konulmuş temel kurallara uygun olarak yazılmamış, gelişi güzel yazılmıştır. Yalnız bunlar arasında Hammer'in *Tarih*'i istisna edilebilir. Söz konusu eser, bundan yetmiş sene önce yazılmış, noksanları çok fazla, tenkit edilecek yerleri az değilse de herhalde şimdiye kadar kaleme alınan Osmanlı tarihlerinden daha iyidir. Yeterince bilgiye ve bir dereceye kadar yazım düzgünlüğüne sahiptir.

Bununla beraber şurası da inkâr edilemez ki, istibdat devrinde muntazam ve mükemmel bir tarih yazmak mümkün değildi. Şükürler olsun bugün ulaştığımız ve sahip olduğumuz meşrutiyet idaresi, bu gibi teşebbüslere uygun gibi görünüyor. Bu durumdan istifade ederek âcizane bir tarih yazmak değil (çünkü haddim dâhilinde değildir) yalnız düşünceme göre herhangi bir tarih yazmak için ne tür kaidelere uymak, bundan sonra kaleme

alınacak tarihlerde ne gibi şartları dikkate almak gerektiğini ve tarih yazmak isteyen tarihçilerimizin ne gibi sıfat ve meziyetlere sahip olmaları gerektiğini izah etmek istiyorum. **[1119]**

Şüphesiz tarihçi olan şahsın, öncelikle genel ve temel bilgilere sahip olması elzemdir. Özellikle de tarihte uzun elli olması şarttır. Burada iyice bilinmesi gereken sadece Osmanlı tarihi değildir. Genel tarih ve her milletin kendi özel tarihlerini de bu bilgi birikimine eklemek gerekir ki bu konuda gerekli olan bilgi altyapısını tam manasıyla sağlayabilmesi için tarihçi olan şahsın hiç olmazsa doğu dillerinden başka bir iki Avrupa diline de aşına olması önemli bir meseledir. Çünkü mükemmel ve muntazam yazılmış olan önemli eserlerin tercümelerini okumak başka, kendi lisanlarında okumak başkadır. Bundan başka bir tarihçinin birkaç dil bilmesi, her milletin kendisine özel olan yazım usûlünü bilmek için de faydalıdır. Her şeyi bir tarafa bırakalım, asrımızda tarihe dair yazılan ve bu alanda ciddi değişiklikler ortaya çıkartan eserlerin çok az bir kısmı bile Osmanlı diline tercüme edilmemiştir. Tekrar söylüyoruz ki, zikrettiğimiz bu husus önemle dikkate alınması gereken bir durumdur.

Bir tarihçinin iyi bilmesi gereken bilimlere gelince; öncelikle eski İslâm yazıları, mesela talik, kûfi ve diğer yazıları kolayca okuyabilmek.

İkinci olarak; eski fermanları ve bunların asırlara göre değişim gösteren yazım şekilleri ve İslâm dünyasında kullanılan mühürlerin incelenmesini ve birbirlerinden farklarını öğrenmek.

Üçüncü olarak; Müslümanlarda mevcut ve kullanılan nesep şecerelerinin yöntemini hakkıyla bilmek.

Dördüncü olarak; meskûkât yazılarının okunabilmesi, meskukât bilimini (numismatik-parabilim) de gü-

zelce kavramak.

Beşinci olarak; eski eserleri ve özellikle de eski İslâm eserlerini gerektiği gibi tetkik etmek. Diğer bilgiler ise bunların tamamını elde etmek için Hz. Peygamber'in zamanından bu zamana kadar İslâm tarihi vakalarının cereyan ettiği memleketlerin coğrafi durumlarını, iktisat durumlarını mükemmel derecede öğrenmek ve bunun için Farsça ve Arapça dillerine çok iyi bir düzeyde hâkim olmak elzemdir. Mükemmel bir tarih yazmak için en iyi vesikalar ve daha doğrusu tarih için en iyi kaynaklar, devletin resmî evrakıdır. Bu evrak, devletin arşivlerinde, eski mahkemelerde, devletin resmî dairelerinde, bakanlıklarında, hapishanelerde ve özellikle de bâb-ı âli arşivinde ve vakıflar nezaretinde mevcuttur. Bundan sonra genç tarihçilerimiz bütün gayretlerini bu tarafa harcamalıdır. Tarihimizde mevcut vesikalar bugüne kadar oldukça tetkik edilmiştir. Onlardan yeni kaynaklar çıkarmak mümkün değildir. Bu vesikalar herkesçe bilinir. Hâlbuki devlet dairelerinin sahip olduğu evrak bize pek çok yeni kaynak keşfettirebilir. Öyle ki tarihlerimizde kayıtlı olan ve bilinen bazı hâdiseler tamamıyla başka bir renk ve şekilde gösterilebilir. Avrupa'da bu durum birçok kez gözlemlenmiştir. Bizde de öyle olması son derece kuvvetle ihtimal dâhilindedir.

Biz biliyoruz ki bu hususu kendi tecrübemize dayanarak söylüyoruz. Tarihimizin tamamında mevcut olan hâdiseler hakkında içeriğini tamamıyla başka bir şekilde gösteren kaynaklar bulmak mümkündür. Şu var ki, tarihî hâdiselerin oluşum zamanı bizden uzaklaştıkça konuyla ilgili kayıtların bulunması zorlaşıyor. Mesela İstanbul'un fethinden önceki hâdiselere dair resmî evrak bulmak son derece zor bir iş ise de fetihten veya Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra bizde mevcut olan *hazine-i evrak*

(arşiv) içinde sayısız tarihî vesikalar güzelce korunmuştur. Bu evrakın bir kısmını bizzat müşahade ettik ise de görmediğimiz evrak gördüklerimizden çok daha fazla olduğunu biliyoruz. [1120]

Bununla birlikte bizce tarihçi olan şahsın, devletin her resmî evrakını kaynak olarak kabul etmesi bazı durumlarda uygun değildir. Her evrakı iyice tetkik etmesi gerekir. Çünkü bazı devletlerin bir vakayı farklı bir renkte göstermesi menfaati gereği olabilir. Örneğin fetih döneminde meşhur Şehzade Düzmece Mustafa meselesi buna delil olabilir. Malum olduğu üzere Osmanlı tarihlerimizin hemen hemen tamamı Çelebi Sultan Mehmet ve II. Murat zamanında ortaya çıkan Şehzade Mustafa'nın *düzmece* lakabıyla Sultan Bâyezid'in oğlu olmadığını iddia ediyorsa da bizce gayet muteber bulunan *Neşri Tarihi*, bu zatın Ankara Savaşından sonra şüphesiz şehzade olduğunu söylemektedir. Dönemin Rum müellifleri de Neşri'nin sözlerini onaylamaktadırlar. Bu zatın verdiği bilginin doğruluğunu teyit eden başka deliller de vardır. Hâlbuki diğer Osmanlı tarihçileri ve hem de Neşri'nin çağdaşları o döneme yakın bir zamanda yaşayan tarihçiler, büyük bir ihtimalle saltanat hanedanına dalkavukluk etmek amacıyla veya devletin emriyle gerçeği açıktan açığa tahrif etmişlerdir. Bize yakın dönemlere gelince hükümetin resmî evrakında derebeyler meselesi de aynı şekildedir. Yeniçerilerin imhasına dair kaleme alınan *Üss-ü Zafer* isimindeki meşhur eserin, hükümetin emriyle kaleme alındığı ve onun bildirdiği görüşler çerçevesinde yazıldığı bugün kesinlik derecesine ulaşmıştır.

Hükümetin resmî evrakından başka tarih araştırmaları için önemli olan vesikalardan biri de bir vaka hakkında hâdisenin çağdaşları tarafından aynen müşahade edilip kaleme alınan ve nasılsa neşrolunmayıp biri-

lerinin ellerinde kalan risalelerdir ki bu risalelerin tarih için çok büyük faydası olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Ancak bunların kullanım şekli ve kaynak olarak kullanılmasının büyük bir ihtiyat ve basiret gerektirdiği de unutulmamalıdır. Çünkü bu risâlelerde bazı gerçekleri gizlemek veya tahrif ederek vakayı olduğundan başka bir şekilde göstermek isteyenler de olmaktadır. Bu gibi risaleler yakın devirlerde çokça yazıldığı ve mesela merhum Said Paşa'nın kaleme aldığı eserler gibi efkâr-ı umûmiyyeyi aldatmak için yazıldığını unutmamak gerekir.

Avrupa'da tarih kaynaklarına çok büyük hizmet eden vasıtalarından birisi de devlet büyüklerinin veya bir aile ferdinin diğer aile fertlerine yazdıkları özel haberleşmeleridir. Bizde bugüne kadar bu kayıtlara önem verilmemiştir ve galiba verilmiş olsa bile bundan sonra gereği gibi istifade etmek mümkün olmayacaktır. Çünkü Osmanlı coğrafyasında aile haberleşmelerini asırlardan beri koruyan köklü aile neredeyse yok gibidir. Bununla beraber birçok Osmanlı ailesinde dedelerine verilen fermanların muhafaza edildiği görülmüştür. Bu gibi evrak, Müslümanlarda olduğu gibi Hıristiyan ve Musevi ailelerinde de mevcuttur. Fermanlardan başka, son asır zarfında dedeleri büyük mevkide bulunan bazı ailelerde devlet işlerine ait evrak da bulunduğu görülmüştür. Böyle ailelerde bazen Osmanlı padişahlarının bizzat kaleme aldıkları yazılar dahi çıkabilmektedir. İşin uzmanları bu gibi evrak ve fermanlardan nasıl istifade edileceğini bilir.

Bizde şimdiye kadar hiç de ehemmiyet verilmeyen fakat bazı durumlarda çok ciddi kaynak olabilecek eserlerden bir bölümü de farklı devirlerde yazılan ve zahiren tarihe ait olmayan edebiyatımızdır. Bu eserler iyice incelendiği takdirde yazıldığı asrın ruh ve fikirlerine, âdetlerine ve geçimlerine dair pek çok malumat elde etmek

mümkündür ve hatta edebiyatımızda hurafeden ibaret kabul edilen Seyyid Battal Gazi, Köroğlu, Bin Bir Gece [1121] gibi hikâyelerin dahi yetenekli bir tarihçinin elinde iyi işe yarayacağı şüphesizdir. Bundan sonra bu yolda gayet ciddi incelemeler yapılması gerekmektedir.

Osmanlı Tarihi için en önemli kaynaklardan birisi de birkaç asırdan beri Osmanlı coğrafyasının başkentinde oturan yabancı elçilerin kendi devletlerine verdikleri raporlardır. Bu raporlar çeşitli olup Avrupa'nın farklı milletlerine mahsus olmak üzere ta Sultan Fatih'ten itibaren başlar. Hicretin dokuzuncu asrından itibaren Venedik, Ceneviz, Ragusa, Avusturya, Fransa elçilerinin bizim işler hakkında kendi hükümetlerine gönderdikleri raporlar, Osmanlı tarihi için son derece kıymetlidir. Yukarıda ismini zikrettiğimiz Hammer bu tür evraktan çok istifade etmiştir. Bunların raporlarında söz konusu dönemlerde eski Osmanlıların özel hayatlarına, siyasetlerine, yaşam şartlarına, dönemin padişahı ve birçok Osmanlı devlet adamının ahlak ve özelliklerine dair pek çok bilgiler vardır. Bazı defa bu raporlarda Osmanlı tarihinde kayıtlı ve bizler tarafından bilinen vakalar hakkında tamamen başka şekilde bilgiler verilebiliyor ki, bu hâdiseler bizim bildiklerimizden bambaşka bir şekilde cereyan ettiğini gösteriyor. Özellikle elçilerin raporlarının kıymeti bizce şura dadır: Tarihlerimizin tamamı bizim için çirkin olan ve özellikle saray ve padişahlarımızın özel hayat ve geçimlerine dair bazı önemli gizliliklerini ifşa etmekten geri durmaları, sadece tercih ettikleri nedenleri kaydettikleri ve böylece okuyucu için tarihte zikredilen vakanın sebepleri tam olarak anlaşılamadığı halde yabancıların raporları vakaya sebep olan durumlar hakkında pervasızca uzun uzadıya bilgiler vermektedirler ki, bu bilgiler sayesinde vaka hakkında tam bir fikir edinmek mümkün olur.

Bununla beraber şurası da doğrudur ki, yabancıların bizim işlerimize ait yazdıkları raporlar tarafsız olmadıklarından onları kaynak olarak kullanmak için gayet ihtiyatlı davranmak gerekir. Çünkü bu şahısların yazdıkları raporların, Osmanlı âdet ve yaşantısı hakkında tam bir bilgi sahibi olmadan yazıldıkları muhakkaktır. Birçok tahrifata, dedikoduya, halk ağzında dolaşan hikâyelere, uydurmalara fazlasıyla önem verilmiştir.

Geçen asırlarda Osmanlı ülkesi dâhilinde seyahat eden seyyahların bıraktıkları *seyahatnameler* de Osmanlı tarihçileri için dikkate almaları gereken kaynaklardır. Tarihçilerin bazı durumlarda bunlardan faydalanabileceği şüphe götürmez.

Mescit, Tekke, Camiler ve Müslüman mezarlılarındaki mezar taşı yazılarının önemleri de bir tarihçi için son derece büyüktür. Bazı zaman böyle yazılarda öyle önemli kayıtlara rastlanır ki başka hiçbir yerde bulunmaz. Özellikle meşhur ve bilinen zatların vefat tarihlerini öğrenmek için en iyi vasıta, yukarıda zikredilen mevkileri gezmektir. Bu durum birçok defa tecrübe edilmiştir.

Şu son asırlarda tarih için meskukâtın (parabilim) önemi de layıkıyla takdir edilememiştir. Sırf meskukât vasıtasıyla tarihlerde isimleri bulunmayan ve bulunsa dahi pek az bilgi içeren eski birçok hükümdar ailelerine mensup zatların isimlerini ortaya çıkarmak mümkün olabilmıştır. Binaenaleyh bu yolda gösterilen çabanın da Osmanlı tarihi için çok büyük önemi vardır. Hamdolsun bu son kırk-elli sene zarfında Osmanlı ülkesinde güzel meskukât koleksiyonları toplayanlar az değildir. Bunlardan istifade etme yollarını arama zamanı gelmiştir.

[1122]

Burası böyle, fakat Osmanlı tarihçilerimiz için zikredilen bu kaynaklardan daha önemli, milletimizin ruhu-

nu anlamak için daha kıymetli bir vesikamız vardır ki o da; Anadolu ve Rumeli’de halkın ağızlarında gezen milli şarkılarımızdır. Tarih açısından bu şarkılar gayet önemlidir. Çünkü Osmanlı ülkesinde ve özellikle Anadolu Türk ve Türkmen aşiretlerinde Osmanlı tarihinde zikri geçen birçok vakaya dair şarkılar mevcut olduğunu bizzat kendimiz gözlemledik. Fakat... Fakat... ne yazık ki tarihimiz için bitmez tükenmez olan bu sermaye günden güne mahvolup gidiyor. Çünkü şarkıları ezberden söyleyen insanların sayısı günden güne azalıyor. Gençler de hepsini ezberlemiyorlar. Böylece çok kıymetli şarkılar milletin hatırından çıkıyor, unutuluyor. Bunların kaydedilmesine zamanında önem verilmedi ve hâlâ verilmiyor. Avrupa’da bulunan her millet, bu hususa fazlasıyla önem vermiş, kendi milli şarkılarını korumak için büyük gayret göstermiştir. Onlar, bu şarkılar ile son derece hacimli eserler vücuda getirmişlerdir. Bizde de bu hususa önem verip çalışanlar çıkarsa milletin kendilerine şükran borçlu olacağı şüphesizdir.

Mükemmel ve muntazam Osmanlı tarihi yazmak isteyen tarihçi ne gibi vesikalara başvurması gerektiğini yukarıda söyledik. Şimdi de görüşümüzü tamamlamak için yazımın ne şekilde olunacağını beyan ve izah etmek kalmıştır. **[1123]**

-III-³

Mükemmel bir tarih için yazım usûlünün önemi hiç de az değildir, çoktur. Öncelikle burada tarihçi için en çok önem verilecek husus; ileri sürdüğü görüşün doğruluğunu ispat etmek için tarihî gerçekliğe sahip kesin de-

³ “Mükemmel ve Muntazam Târih-i Osmani Nasıl Yazılır-III”, Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası, yıl: 3, cilt: V, sayı: 94, 16 Teşrin-i Sâni 1918/11 Safer 1337, İstanbul, sayfa: 1133-1135.

liller bulmak ve bu delilleri yerinde ve mahirane yerleştirmektedir ki bu gibi eserlerde gösterilen bu yeteneğe tarih sanatı denir.⁴

Zamanımızda tarih yazmak önceki asırlarda yazılan tarihlerden tamamıyla başka bir sanattır. Eskiden yazılan tarihlerin en iyileri sade ve abartısız bir üslupla hadiseleri harfiyen nakleden tarihlerdir. Bizim Osmanlı tarihçilerimiz arasında bu yazım usûlünde en çok şöhret kazanmış olan merhum Nâima Efendi'dir. Fakat asrımızda böyle bir tarih ortaya koymak yeterli değildir. Yazılsa dahi o kadar önemli olmaz ve basit *hikâye anlatıcılığı*ndan (hikayenüvis) ibaret kalır ki asıl gerekli olan şey, “*tenkidî* (eleştirel)” tarih vücuda getirmektir ki tarihçinin mahareti, bilgi kapasitesi, derinlik ve iktidarı burada tezahür eder. **[1133]** Eski tarihçiler hâdiseleri nakletmekle iktifa ettiği halde yeniler, tarihî vakalara ruh verecek surette kalemelerini kullanırlar. Hâdisenin gerçekleştiği asrı iyice tetkik ederek bu vakaya ait oradan buradan bir araya topladığı delillerle okuyucularına yalnız bir kaynaktan değil, farklı farklı kaynaklardan bilgiler verirler ki, söz konusu hâdisе hakkında tam bir fikir edinmeleri mümkün olsun. Yeni tarihçiler, tarihte ismi büyük olan ve halk tarafından kutsanmış olan zatları tanımazlar. Onların eylemlerini, akıl çerçevesinde değerlendirirler. Takdir edilecek bir davranış ise bunu söylerler. Fakat bazı durumlarda da büyük tanınan şahsın davranışı olumsuz ise bu durumu ortaya koymaktan çekinmezler. Tarihçi olan zat, bu dünyada evliyalar olmadığını, insanlar hangi asırda olursa olsun yine insan olduklarını, bir zatın şahsında pek çok meziyet ve faziletin toplanabileceği gibi yine o sıfatlara sahip olan zatın ahlak ve karakter bakımından zayıf, diğer bazı yakışmayan özelliklere sahip olabileceğini

⁴ Bkz., Fransa Medeniyet Tarihi isimli eser.

ve bu gibi şahısların örneklerinin tarihlerde birçok defa ortaya çıktığını bilir. Ona göre tenkidini yürütürken ancak bu şekilde tarihlerde isimleri geçen simalar hakkında tam bir fikir edinmek mümkün olur.

Asrımızdaki meşhur tarihçiler sadece birkaç konuyu incelemeye aldıkları halde orijinal kabul edilebilirler. Bunların orijinallikleri yok yerden hikâye uydurmak değil, mevcut hâdiseyi her yönüyle tetkik ettikten sonra onu okuyucularına öyle bir şekilde sunabilmesidir ki tarihçi bir vaka hakkında kendi uzmanlığını okuyucularına da aktarabilsin. Bu amaca ulaşması tarihçinin geniş bir bakış açısına sahip olmasına bağlıdır ki bu konuda bir tarihçinin şairlerle benzerliği var ise de tarihçi, gerçekten yani kaydedilen hâdiseden ayrılmaz. Türkçesi; vakayı değiştirmez. Değiştirirse tarihçi olamaz, şair ise buna riayet etmez, istediğini yazar.

Bir tarihçinin, eserinde bahsedeceği hâdiseyi hakkıyla anlatabilmesi için gayet mükemmel bir gözlemci olması gerekir. Vakaya sebep olan unsurların doğal çerçevesinde ahlak ve özelliklerini ortaya koyabilmek yeteneği çok önemli bir meseledir. Hâdisede rasgele gerçekleşen durumlar ile insanlığın gereği olarak vukua gelen durumları birbirinden ayırıp tahlil etmek hususu unutulmamalıdır.

Bir de tarihçi olan zat, hoş bir yazıya daha doğrusu yazı usûlüne sahip olmalıdır. Şüphesiz bir tarihçi romancı değildir. Eserini roman diliyle yazamaz. Fakat hoş bir üsluba sahip olursa okuyucularını daha fazla memnun eder. Eseri çabuk rağbet görür. Bu sayede millet, geniş bilgi edinmiş olur. Bu durum birçok tecrübe ile kesin olarak ispat edilmiş ise de tarihçilerin çoğu tarihe ait ciddi bir eserin halkın hoşuna gidecek şekilde yazılmasını uygun bulmayıp, ciddi bir dille daha doğrusu muğlâk bir

dille yazarlar ki, bu çaba hiç de istenen bir durum değildir. Avrupa tarihçileri ortadırlar.

Mükemmel bir tarih ortaya koymak için, önemli olan hususlardan birisi de yazılacak eserin planını önceden amaca uygun bir şekilde hazırlamaktır. Bazı hadiseler hakkında ayrıntılı bilgiler verilir. Diğerleri kısaltılır ve özetlenir. Bu husus tarihçinin görüş ve planına göre değişir. Fakat burada en çok dikkat edilecek husus şudur: **[1134]** Bir tarihçi, tarihte ismi kaydedilmeye değer bir şahıstan bahseder iken, hiçbir surette o zata dostluk veya düşmanlık göstermemelidir. Daima şahıslara karşı tarafsız olması gerekir. Çünkü aksi halde tarihin önemi düşer. Asrımızda tarihî vakalarda zikredilen şahısların önemleri hakkında çok fazla tartışmalar olmuş ve halen de olmaktadır. Birçok tarihçi, hâdisede tarihî şahsiyetlerin icraatlarının, bunların güç ve kudretlerinin hâdiselere zerre kadar etkili olmadığını, hâdiselerin ortaya çıkmasının doğal süreç içerisinde gerçekleştiğini, doğal bir determinizmin neticeleri olduğunu iddia ederek tarihî hâdiselerde şahısların önemini düşürmektedirler. Diğer tarihçiler de bunların tamamıyla karşısında yer almaktadırlar. Mesela meşhur Spencer bu konuda, “*Bence tarihî vakalar, meşhurların biyografilerinden ibarettir*” diyor. İngiliz meşhur bilim adamı Morley bu görüşün tamamen karşısında yer almıştır; “*Her milletin tarihi doğal süreci içerisinde ortaya çıkmıştır*”.

Biz asıl konumuza dönelim. Buraya kadar mükemmel ve muntazam tarih yazmak için tarihçinin ne gibi özelliklere sahip olması gerektiğini, müracaat edeceği vesikaların, kaynakların neler olacağını ve kaleme alınacak tarihin ne şekilde yazılması gerektiğini söyledik. Şimdi de yukarıda zikredilen kural ve şartların pratikte Osmanlı tarihi vakalarına nasıl uygulanacağından bahsedeceğiz ki

bu amaç için bizde mevcut eski ve yeni tarihlerimizi kabataslak gözden geçirmemiz gerekir.

Bizde fetihler dönemi hâdiselerini kaydeden tarih kitabı sayısı beştir. Bunlardan önce Osmanlı hanedanı padişahlarının övgü ve yüceltilmesi için kaleme alınan bazı eserler varsa da bunlar manzum halinde yazılmış olup, tarihi önemleri neredeyse *hiçbir şey* hükmündedir. Bunlardan birincisi *Hamzevî*'dir. Diğerleri bu zatı takip etmişlerdir. Tamamı *Acem şehnamelerini* taklit edilerek yazılmıştır. Hâdiseleri kaydetmekten ziyade her padişahın özellikleri ve meziyetlerini hakkıyla anlatmak ve binaenaleyh bu gibi eserler için hükümdarlar tarafından verilecek ihsanlara nail olmak için kaleme alınmışlardır.

Yukarıda zikrettiğimiz tarihler böyle değildir. Müelliflerinin hayatta oldukları asra uygun yazılmış, genel hâdiseler kronolojik olarak kaydedilmiştir. Bunlardan en eskisi *Âşık Paşazâde Tarihî*'dir ki müellifi II. Murat, Fâtih ve Sultan II. Bâyezid'in çağdaşıdır. Kendisinden önceki hâdiseleri şifahî olarak almış ise de verdiği bilgiler diğer tarihlerin içeriklerine uygundur. [1135]

-IV-⁵

Âşık Paşazâde hiç de kötü bir tarihçi değildir. Osmanlı Devletinde ilk tarihçi olduğundan bize göre de çok muteberdir. Dili açıktır. Gayet saf ve hüsnü niyetle yazdığı, hemen her satırdan anlaşılmaktadır, iktidara karşı minneti de yoktur. Bazı hususların eleştirisinden ve kendi asrında gördüğü ve bildiği kötülükleri söylemekten çekinmeden yazmıştır. İleride Osmanlı vakalarının izahına giriştiğimiz zaman söz konusu bu eser bizim için güzel bir kaynak olacaktır.

⁵ "Mükemmel ve Muntazam Târih-İ Osmani Nasıl Yazılır-IV", Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası, yıl: 3, cilt: V, sayı: 95, 18 Safer 1337/23 Teşrin-i Sâni 1918, İstanbul, sayfa: 1149-1155.

Kendi hayatına kadar Osmanlı tarihine dair vakaları kaydetmiş olan ikinci tarih sahibi ise merhum *Neşrî Efendi*'dir. Bu zat da Fatih Sultan Mehmet ve II. Bâyezid'in çağdaşıdır. Tarihi şimdiye kadar basılmadığından nüshaları azdır. Şahsen bu eserin son derece kıymetli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Neşrî, Fatih'in son devrini ve Bâyezid'in saltanatı dönemindeki hâdiseleri sadece kendi şahitliği çerçevesinde yazmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kendi asrına kadar cereyan eden ve başka tarihlerde bulunmayan veya bulunsa dahi tahrif edildiği şüphesiz olan bazı hâdiselere dair değerli haberler nakletmektedir. Yukarıda bahsi geçen Şehzade Düzmece Mustafa meselesi bu tür bilgiler arasında sayabiliriz. Neşrî diğer hususlarda da [1149] adaletli bir tarihçidir. Kendisinin saray ve saray erkânı ile yakın ilişkisi olmadığından tarihinde mübalağalı ve manasız övgülere asla rastlanmaz. Eserinde genel hâdiseler doğal çerçevesinde cereyan eder. Dili daha sadedir. Parlak cümleler, şiirler yoktur. Mümkün olduğu kadar hakikati meydana koymak için çalıştığı, yazım üslubundan anlaşılmaktadır.

Neşrî'nin muasırı fakat ondan biraz sonra *Heşt-i Behşet* isimindeki eseri kaleme alan zat meşhur *İdrîs Bitlisî*'dir. Bu zat Sultan Selim devrinde doğu bölgelerinin Osmanlı Devleti'ne iltihakı için büyük hizmetlerde bulunmuştur. *Bitlisî* kendi asrında büyük âlimlerden biriydi. Tarih eserini Farsça yazmıştır. O, asrın gereğinden olarak, birçok hususta şark ve daha doğrusu Acem tarihçilerini taklit ederek yazmıştır, övgüleri çoktur.

Eski fakat yine o tarzda yazılan tarihlerden biri de *Târîhu't-Tevârih* isimindeki eserdir. Bu eserin müellifi meşhur *Hoca Sadeddin Efendi*'dir ki bu zat Yavuz Sultan Selim'in nedimelerinden Hasancan'ın oğludur. Küçük yaşından itibaren devlet ve saraya intisap ederek birçok

defa *Şeyhülislâmlık* yapmıştır. Hoca'nın tarihi en parlak tarihlerimizden sayılmaktadır. Fakat içerisinde yer alan övgüler çok fazladır. Bazen Hoca Efendi, padişahların ağzından şiirler bile uydurmuştur. Kosava Savaşında güya Sultan I. Murat'ın söylediği şiirin bu tür bir şiir olduğu şüphesizdir.

Eski tarihlerimizin beşincisi merhum Ali Efendi'nin *Künhü'l-Ahbârı*dır. Ali Efendi bu eseri gayet güzel yazmıştır. Özellikle bu eserde mevcut bazı şahısların biyografileri önemlidir. Kendisi uzun süre devlet hizmetinde bulunmuştur. Cidde valiliğine kadar çıkmıştır. Kendi asrındaki mevcut nüfuz sahibi insanlara yaklaşıp onlardan hususi bilgiler toplamış ve bunları tarihinde kaydetmiştir. Kendi asrında vukua gelen bazı hoş olmayan durumlardan da bahsetmekten çekinmemiş, eleştirmiştir.

Fetihler Devrinin sonlarında bu eserlerden başka mesela *Peçevî*, *Selânikî* gibi önemli tarihler olmasına rağmen hiçbirini yukarıda zikrettiğimiz beş eserle kıyaslanamazlar. Çünkü onlar birinci el kaynaklar arasında sayılabilir. Diğerleri ise kendi türlerinden veya kendi türlerine yakın olan devirlerden haber vermektedirler.

Hicrî bin yılından sonra yeni şekil ve usûlde kaleme alınan tarihler de olmuştur. Bunlar arasında en iyilerinden biri şüphesiz meşhur *Naimâ Tarihi*'dir. Söz konusu eserin müellifi merhum Naimâ, Osmanlı Devleti'nin tarihî vakalarını hicrî bin yılından sonra kaydetmektedir. Tarihinde kayıtlı bulunan altmış altı senelik hâdiseyi kendisi bizzat görmemiş fakat son derece güvenilir vesikalara dayanarak yazmıştır. Özellikle bu döneme yakın yaşamıştır (on ikinci asrın başlarında). Son derece meşhur olduğu için *Naimâ Tarihi* hakkında fazla bir şey söylemek gereksizdir. Kâtib Çelebi'nin *Tarih*'i de hatırı sayılır eserlerdendir. Gerek Kâtib Çelebi'nin bu eseri ve gerekse

Koçi Bey'in risaleleri de o asrın bizlere bıraktığı değerli eserlerdendir.

Naimâ Tarihî'nden sonra kaleme alınan tarihlere gelince, bunlar tam manasıyla tarih sayılamazlar. Çünkü tarihçinin fikrî mahsulü olmayıp, hükümet tarafından kaydedilmesi lüzumlu görülen farklı vakaların bir araya toplanmasından ibarettirler. Bunlar **[1150]** vakanüvislikle şöhret kazanmışlardır. Aslında içlerinde hedeflenen amaca uygun olanlar yok değildir. Fakat tarih ilmi açısından bunların, fetihler devri tarihçilerinden çok aşağı bir seviyede oldukları muhakkaktır. Bizde bin yüz yıldan sonraki vakanüvisleri okurken Osmanlı Devleti'nin söz konusu dönemde içinde bulunduğu durum hakkında bir fikir edinmek mümkün değildir. Bereket versin ki o dönemler için Avrupa tarihleri bizlere en azından şeklen de olsa yardımda bulunmaktadırlar. Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan ilişkileri artmış ve Osmanlı coğrafyasında vukua gelen her vaka Avrupa basınında yalan yanlış kaydedilmekten kurtulmamıştır. Bundan dolayı vakanüvislerimizde bulunmayan veya kapalı geçen her hâdiseye ait bilgileri oralarda bulmak mümkündür. Vakanüvislik memuriyeti bizde halen mevcut ise de eski önemini kaybetmiştir. Bunun da nedeni Sultan II. Mahmut zamanında gerçekleştirilen inkılâptır ki biz şimdi bu inkılâp ve bu inkılâbın tarih ve tarihçilerimiz üzerinde ne tür bir etki ettiğinden bahsedeceğiz.

Vaka-i Hayriyye'nin Osmanlı ülkesinin genel durumuna çok büyük tesir icra ettiği malumdur. O tarihten itibaren devlet idaresinde, halkın yaşam şartlarında ve hatta giyim-kuşamlarında bile büyük değişiklikler ve yenilikler ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, bundan sonra askerî düzenlemeleri kabul etmeye, idareye intizam ge-

tirmeye ve bunları sağlamak için de gerekli alt yapıyı hazırlamakla uğraştı. Askerî düzenlemeler için Avrupa'da yürürlükte olan kanunnamelerin dilimize tercüme edilmesi gerekti. Bu sırada faydalı kitaplar da tercüme edilmeye başlandı. Yavaş yavaş tıp, mühendislik, coğrafya ve tarihe dair kitaplar tercüme edildi. Diğer taraftan da gazeteler yayınlanmaya başladı.

Sultan Abdülhamid zamanında işler önceki döneme oranla daha ileriye gitti. Söz konusu dönemde Avrupa dillerini, Avrupa medeniyetini, Avrupa edebiyatını iyi bilen şahıslar vardı. Her ne kadar sayıları az olsa da mevcuttular. İçlerinde Avrupa'yı taklit ederek yeni bir üslup ve düzen çerçevesinde eserler yayınlanma hevesine düşünler dahi vardı. Bu şekilde birkaç eser vücuda geldi ki bunların içinde tarih ilmi açısından en önemlisi meşhur Cevdet Paşa'nın tarihidir.

Aslında merhum Cevdet Paşa'nın *Tarih'i* bu son kırk elli sene zarfında yazılan tarihlerin en önemlisidir. Bu eser, Avrupa'da yazılan tarihlerin usûlü uygulanarak yazılmıştır. Bu *Tarih*'teki hâdiseler sadece bizdeki vesikalara değil, Avrupa tarihlerinin çeşitli vakalar hakkında verdikleri bilgilere de dayandırılmıştır. Cevdet Paşa, Vakı-i Hayriye'den önce Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu üzücü durumu gayet güzel tasvir etmiş, aydınlatmıştır. Hicretin bininci yılından sonra Osmanlı Devleti'nin günden güne düştüğü maddî ve manevî çöküşü çok güzel kaleme almıştır. Osmanlıların yeni inkılâbı gerçekleştirmek için gösterdikleri gayreti Sultan I. Abdülhamid döneminden başlayarak yeniçerilerin sistem aleyhindeki serkeşliklerini, idarenin düzeltilmesi için vezirlerden idareye bağlıların örneğin Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın gayretini, daha sonra Sultan III. Selim döneminde bu yolda gösterilen çabaları, çaresiz kalan Sultan Selim'in

azledilmesini ve sonra şehit edilmesini doğuran olayları etkili bir dille yazmıştır.

Bu eserde, Sultan II. Sultan Mahmut'un saltanatının başlangıcı ve bu döneme ait diğer birçok hâdiseler hakkında oldukça bilgi verilmiş, izahlar yapılmış ise de Cevdet Paşa, başka bir çevrede mesela [1151] Meşrutiyet devrinde yaşamış olsaydı eserinden daha fazla yararlanılacağı şüphesizdir. Çünkü merhum Paşa, o döneme ait bildiği birçok bilgiyi yazmaktan geri durduğu anlaşılmaktadır. Mesela Alemdâr Paşa vakasında zamanın padişahı olan şahsın konumu hakkında birkaç eleştirisi varsa da gerçek durum tam manasıyla aydınlanamıyor. Onun ihtiyatlı davrandığı anlaşılıyor. *Tarih*'i dikkatle mütalaa edenler için eserin bu yönünü görmemek mümkün değildir.

Cevdet Paşa'nın eserinde hâdiselerin resmî yönü ise hedefe uygun olarak aydınlatılmıştır. Tarihçi, mevzu bahis olan söz konusu döneme ait bütün vesikaları görmüş, gözden geçirmiş, bizim işlerimizle ilgili Avrupa dillerinde yazılmış eserlere dahi başvurmuştur. Bu eserin değerini artıran bir diğer husus da sade bir dille yazılmış olmasıdır. Burada şaşalı kelimeler, tumturaklı cümleler, şiirler yoktur. Her satırda müellifin bilgi sahibi ve müdekkik olduğu apaçık ortadadır.

Cevdet Paşa'nın *Tarih*'inden biraz sonra yayınlanan Hayrullah Efendi'nin *Tarih*'i de kaydedilmeye layıktır. Aynı şekilde bu *Tarih* de yeni yazım usûlü çerçevesinde telif edilmiştir. Fakat ne yazık ki söz konusu *Tarih*, sadece Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkmasından sonraki iki asırlık hadiseleri ihtiva etmektedir. Bu iki asırlık tarih çok güzel aydınlatılmıştır. Bu eserin kıymetini artıran bir diğer husus ise, müellifin Osmanlı tarihini genel yani Avrupa tarihi ile birlikte ele almasıdır ki bu yöntemle kaleme alınan ilk Osmanlı tarihidir.

Sultan Abdülaziz devrinde ismi geçen bu iki eserden başka eserlerin de yayınlandığı malumdur. Fakat bu tarihler medrese ve mekteplerde eğitim için kaleme alınmıştır. Padişah hazretlerinin azlinden sonra Osmanlı Devleti'nin idaresine meşrutiyet hâkim olduğundan bundan sonra Osmanlı yayıncılığı için genel durumun çok uygun olacağı hesap ve tahmin edilmişti. Heyhat ki öyle olmadı! Sultan Abdülhamid döneminde yayıncılık üzerindeki baskı malum olduğundan biz o tarafın ayrıntılarına girmiyoruz. Şu kadarını söylemeliyiz ki, söz konusu dönemin başlarında yayın faaliyetleri kısmen de olsa serbestti. Bu durumdan istifade ederek tarihte söz sahibi olan bir iki şahıs mekteplerde eğitim için bir takım eserler yayınladılar ki bu eserler içerisinde en iyisi Murat Bey'in *Tarih-i Umûmî*'sidir.

Murat Bey'in *Tarih-i Umûmî*'si gerek yazım üslubu ve gerekse tertip usûlü açısından Avrupa mekteplerinde ve bilhassa Alman ve Rus mekteplerinde kabul edilen sistemde yazılmıştır. Bu usûlün güzel tarafı özet bir anlatımla hâdiselerin ruhunu öğrencinin anlaması ve bir de tarihî hâdiselerden çıkartılan gerçekleri öğrencinin zihnine kolayca yerleştirmesidir. Murat Bey'in *Tarih*'inin bu amaca iyi hizmet ettiği açıktır. Mülkiye mektebinde okutulan bu eser, Osmanlı Devleti için son derece aydın görüşlü şahıslar yetiştirmiştir ki bu öğrenciler bugün devlette önemli mevkilerde bulunmaktadırlar.

Temmuz inkılâbının Osmanlı ülkesinin genel durumu üzerinde bıraktığı etki malumdur. Bu inkılâp Osmanlı milletinin genel yaşamında ciddi değişiklikler meydana getirerek, Osmanlılara yeni bir hayat bahşettiği gibi, sosyal durumumuzda ve özellikle de yayın hayatımızda da etkili olmuştur. O tarihten **[1152]** itibaren yayınlarımız bir dereceye kadar serbest görüş bildirmeye, fikrî tar-

tışmalarda bulunmaya hak kazanmış oldu. Bu durumun neticesi olarak tarihçilerimiz yeni eserler vücuda getirdiler ve hâla getirmektedirler. Özellikle zikrolunan inkılâptan sonra milletimizin aydın görüşlü kesiminde Osmanlı tarihinin ruhuna gerçekten vakıf olmak isteği uyandı. İnsanlarımız, inkılâptan sonraki istibdat döneminde yazılmış fakat Osmanlı topraklarında neşredilmesi mümkün olmayıp dışarıda basılmış olan eserlere, tarihlere hücum ettiler. Bir müddet sonra dâhilde de farklı konulardaki kitaplar, risaleler neşredildi. Bu yolda gösterilen çaba az zaman içerisinde çok büyük neticeler doğurdu. Osmanlı tarihine ciddi hizmet etmek üzere bir *Tarih Encümeni* oluşturuldu.

Bununla beraber şurası da doğrudur ki şimdiye kadar ortaya konulan eserler arasında Osmanlı tarihini etraflıca ele almış olan tek bir eser yoktur. Bunların çoğunluğu bir vakaya ait olup sadece o vakayı az çok aydınlatmaktadır. İçlerinde zamanında devlet idaresinde büyük makamlar mesela sadaret makamında bulunan şahıslar hakkında kaleme alınan eserler dahi vardır. Bu eserlerin önemi hiçbir zaman inkâr edilemez. Ne var ki, bunlar tam manasıyla tarih de değillerdir. İçlerinde yalnız Murat Bey, bu amacı gerçekleştirmek için çalışmıştır. Fakat bu zat da söz konusu amaca ulaşmada başarılı olamadı. Eseri tamamlanamadı, yarım kaldı.

Târîh-i Ebu'l-Fâruk isimli eser Meşrutiyet devrinde yazılmıştır. Bundan dolayı müellif, eserini özgür bir şekilde kaleme almıştır. Osmanlı tarihinin birçok dönemini, konuları hakkında derinlemesine araştırmalarda bulunmuş ve şimdiye kadar fikir beyan edilmesinin mümkün olmadığı bazı şahıslar hakkında serbest ve açık olarak görüşünü açıklamıştır ki burada ileri sürülen fikirler kabul edilmese dahi bir görüş olup samimiyetle ifade edildi-

ği için takdire şayandır.

Bununla beraber *Ebu'l-Faruk Tarihi*'nde bazı zatlar hakkında ileri sürülen fikirler gayet sert ve şiddetli olduğunu iddia edenler de vardır. Bize kalırsa bu iddia yanlış ve gerçeğe dayanmamaktadır. Burada dile getirilen görüşler şimdiye kadar bazı şahıslar için Osmanlı tarihinde kabul edilen fikirlere aykırıdır. Burası doğru olabilir. Bunun için makbule dahi geçmez. Fakat tarih herkesin hoşuna gitmesi için yazılmaz. Özellikle de neşriyatın serbest olduğu memlekette bir mesele, bir şahıs hakkında farklı fikirler olabilir. Ve hatta diyebiliriz ki olmalıdır da! Çünkü tarihî simalar hakkında fikirler birbirlerine muhalif olduğu zaman hakikat meydana çıkacaktır. Bundan başka tarihimizde büyük ve mukaddes tanınan şahısların büyük faaliyet ve makbul hareketleri olduğu gibi, hiç de bu zatların karakter ve ahlaklarında olmaması gereken ve memlekete büyük zararlar veren hoş gitmeyen durumlarının olması da ihtimaldir. İnsan hiçbir zaman tam manasıyla mükemmel olarak yaratılmamıştır. Tarihçi, bu iki yönü de değerlendirmeye almaya mecburdur.

Şükürler olsun ki Meşrutiyet devrinde yeni ve genç tarihçiler yetişmeye başlamıştır. Bunların birincisi Ahmet Refik Bey'dir. Refik Bey başından nihayetine kadar Osmanlı tarihi yazmıyor, sadece dönem ve hâdiseleri aydınlatmaya çalışıyor. *Köprüler*, *Kadınlar Saltanatı* kitapları bu amacı güzel bir şekilde ortaya koymuştur. Refik Bey'in **[1153]** eserlerinin kıymetini artıran husus da eserlerinin gayet uygun bir şekilde yazılması ve bir de ele alınan konuların hoş ve okuyucu için ilgiyle okunacak hâdiselerden seçilmesidir.

Şu son dört beş sene zarfında saydığımız bu tarihlerden başka birçok eser yayınlanmıştır. Bunları burada saymak gereksizdir. Yalnız Meşrutiyet idaresi sayesinde

oluşturulan *Tarih Encümeni* bilhassa tarihe ait konular ile ilgilendiklerinden bu encümen hakkında bazı bilgiler vermenin gerekli olduğu kanaatindeyim.

Diyebiliriz ki bizde başka ülkelerde olduğu gibi *Tarih Encümen Heyeti*'nin teşkili doğal bir gereklilikle oluşturulmuştur. Meşrutiyet'ten sonra böyle bir müessesenin ihtiyaç hissettirmesi zaruri idi. Çünkü Osmanlı tarihi için gerekli olan vesikaları toplamak, şahsa değil bir kuruma ait meseleydi. Nitekim öyle de oldu. Bununla beraber cennet mekân Sultan Mehmet Reşâd'ın isteği, yani kendi zamanında mükemmel bir tarih hazırlanması arzusu işin hızlanmasına hizmet etmiş oldu.

Her ne ise! Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaretinde böyle bir encümen oluşturuldu. Şu var ki bu encümenin kurulmasının üzerinden birçok yıl geçmesine rağmen istenilen amaç gerçekleştirilemedi ise de böyle bir kurumun dağılmayıp kalması gelecek için tarih sevenlere çok büyük ümitler vermekte olduğu da inkâr edilemez.

Tarih Encümeninin genel beklentilerin arzusuna uygun iş görmediği meselesine gelince bu hususun gerçek nedeninin; encümenin teşkilinden beklenen amacın yanlış olduğu düşüncesindeyim. Bu encümenden mükemmel bir Osmanlı tarihi ortaya koymaları isteniyor. Hâlbuki bir encümen bu arzuyu hiçbir zaman gerçekleştiremez. Çünkü encümen birçok üyeden oluştuğu için her üyenin tarihî vakalara bakış ve değerlendirmeleri farklı farklı olacağından, birisinin değerlendirme ve sonuçları diğerine uymayacak ve fikir birliği mümkün olmayacaktır.

Bu hakikat Avrupa'da çok zamandan beri bilindiğinden orada tarih ve tarih ilmi encümenlerinin görevleri tarih eserleri yazmak değil, yazılacak eserlere belgeler toplamaktan ibarettir. Encümenler elde edilmesi müm-

kün olan evrakın toplanmasına çalışır. Devletin resmî arşivindeki evrakını değerlendirmek ve incelemek için devletten izin ister. Gerekirse sağda solda bulunan evrakları satın alır. Tarihçisine mümkün olduğu kadar kolaylıklar sağlamak için kütüphaneler kurar ve bunun gibi hizmetlerde bulunur.

Aslında bizde oluşturulan encümen de bu gibi faaliyetlerde bulunmak için girişimlerde bulundu. Fakat bu yolda yapılan çabalar neticesiz kaldı ve daha doğrusu arzu edilen sonucu vermedi. Buna sebep olan gerekçeler konusunda ise encümenin teşekkül şeklinde görülen bazı istenilmeyen durumlar ile faaliyet için encümenin çizdiği programın yanlış yola girdiğinden kaynaklandığına inanıyorum.

Bizde eskiden beri bir kural vardır ki o da; devlete doğrudan doğruya ait olmayıp, sadece genel menfaatler icabı oluşturulan müesseseleri bile doğrudan devletin kontrolü altında bulundurmak **[1154]** isteğidir. Devlet, zikredilen amaç için yeni müesseseye başkan olması için kendi memurlarından veya devlet hizmetleri ile bilinen bir şahsı atayarak söz konusu kurumu kontrolü altında bulundurur.

Hâlbuki bu gibi teşkilât, istibdat döneminde mümkün olsa dahi meşrutiyet döneminde uygun olmayacağı tecrübelerle sabittir. Fiilen uygulamaya konulduğu halde, müessesenin genel faaliyetlerine sekte vurulduğu birçok defa görülmüştür. Mesela bugün bizde mevcut olan Tarih Encümeni heyetini ele alalım. Bu komisyonun üyesi olmak, Osmanlı tarihi alanında az çok çalışan, eserler telif eden bütün Osmanlıların hakkı iken bugün birçok tarihçilerin dışarıda bırakıldığı görülmüştür. Âdeta bu encümen birkaç adama münhasır kılınmıştır. Bu encümene dâhil olmak için tarih alanında çalışmak yeterli

değildir. Bilakis onun bunun destek ve ilgisini de kazanmak gerekir ki, bu husus da özgür bir müessese için hiç de istenilen bir durum değildir. Bu konuda daha çok şey söylemek mümkünse de bazı mülahazalara binaen sözü daha ileri götürmek sanırım uygun olmayacaktır.

Âcizane fikrime göre bizim Tarih Encümeninin tam başarıyla çalışmasına mani olan ikinci sebep ise; söz konusu heyetin kendi faaliyetleri için bir eylem planına sahip olmamasıdır. Bu heyet gelişi güzel çalışmaktadır. Öyle ki, Tarih Encümeni tesis edileli çok zaman olmasına rağmen bu komisyonun ne ile meşgul olduğu hâlâ tam manasıyla anlaşılmamıştır. Aslına bakılırsa bir dergi yayınlanmaktadır. Fakat bu çaba yeterli midir? Elllerinde bulunan devletin resmî arşivi tanzim ve tasnif edilmiş midir? Asıl mesele de buradadır. Edilmedi ise neden edilmemektedir? Hiç olmazsa bu evrak güzel bir şekilde korunuyor mu? Encümen bu hususa dair ara sıra bilgi verse idi birçoklarını memnun edeceği şüphesizdir. Şimdi mevcut olan durum ise birçok söylentilerin doğrulanmasına hizmet etmektedir ki, bu söylentilerin geçenlerde basına dahi yansıyarak epey ses getirdiği bilinmektedir.

Bir son söz olmak üzere şunu da söyleyelim ki, şahsî düşüncemize göre Osmanlı Tarihi Encümeni bugün olduğu gibi birkaç şahsa münhasır kalmayıp, tarihle ilgilenen ve az çok tarihimizin aydınlatılmasına çalışanlar veya çalışmak isteyen bütün Osmanlılara hasredilmelidir. Üyelerin seçimi özgür ve bütün Osmanlı tarihçileri bu seçimlere katılabilecek şekilde yapılmalıdır. Hükümet ve daha doğrusu Maarif Nezareti bütün tarihçileri ve tarih sevenleri bir kere davet ederek, üye, reis ve diğer görevlilerin seçimlerini bunlara havale etmelidir. Başka bir şeye karışmamalıdır ki, ortadaki iltimaslar, yandaşlıklar kalksın. Âcizane fikrime göre böyle davranmak, bugün sahip

olduğumuz meşrutiyete de tamamıyla daha uygun olacaktır. **[1155]**